

6. Лапланш Ж., Понталіс Ж.-Б. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталіс; [пер. с фр. Н. С. Автономовой]. – М. : Высшая школа, 1996. – 623 с.

7. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А. Маслоу; [пер. с англ.]. – СПб. : Евразия, 1997. – 430 с.

8. Преамбула к Уставу (Конституции) Всемирной организации здравоохранения.

9. Платон. Государство: собр. соч.: в 4 т. Т.3. – М. : Мысль, 1994.

10. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы / А. Фрейд. - М. : Педагогика-Пресс, 1993. - 144 с.

11. Фрейд З. Введение в психоанализ: [лекции] / З. Фрейд. – М. : Наука, 1989. – 456 с.

12. Фромм Э. Здоровое общество / Э. Фромм. – М. : Транзиткнига, 2005. – 571 с.

Валентина Коновальчук. Взаимосвязь психологического здоровья и творческого развития личности.

Автор публикации проанализировал основные научные подходы к изучению проблемы психологического здоровья личности и необходимости комплексного исследования данного вопроса в целях научной разработки по творческому развитию. В качестве определяющих факторов регулирования психологического состояния личности, в частности психологического здоровья, рассматриваются защитные механизмы психики.

Ключевые слова: психологическое здоровье, процесс творчества, развитие творчества личности.

Valentina Konovalchuk. The relationship of psychological health and personal creative development.

The paper analyzes the main scientific approaches to the study of problems of mental health of an individual. The determinants of the regulation of individual psychological states, in particular, mental health, are considered to be protective mechanisms of the psyche.

Key words: mental health, the creative process, the development of individual creativity.

УДК 371.32

І. А. Кучеренко

СПРИЙНЯТТЯ Й УВАГА – ПЕРШООСНОВА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОЦІ

У статті схарактеризовано динаміку розвитку психофізіологічних процесів сприйняття й уваги в підлітків, визначено психологічні особливості навчально-пізнавальної діяльності учнів основної школи, знання яких забезпечить вдале прогнозування структури уроку й ефективну організацію навчальної роботи школярів на різних етапах уроку.

Ключові слова: підліток, психофізіологічні процеси, сприйняття, увага, урок української мови.

Постановка проблеми. Сучасна освітня політика засвідчує необхідність виховання освіченої, креативної, самодостатньої мовної особистості учня, розвитку його природних здібностей і потенцій. Дидакти, психологи і лінгводидакти та вчителі-практики і на початку III тисячоліття продовжують пошуки вдосконалення загальноосвітньої шкільної системи. Утілення в практику стратегічних парадигм мовної освіти передбачає перегляд технології уроку української мови, а саме визначення психологічних, психодидактичних і психолінгвістичних засад його підготовки та проведення з урахуванням сучасних досягнень вітчизняної та світової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації навчального процесу відповідно до вікового розвитку учнів, оптимізації навчально-дослідницької діяльності, формування розумово-пізнавальних дій, засвоєння мовних одиниць, їх кодування і декодування, розвитку мовно-мовленнєвих умінь порушували у своїх дослідженнях психологи і психодидакти (Б. Ананьєв, М. Богоявленський, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, М. Жинкін, О. Залевська, І. Зимня, Ю. Зотов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Ю. Львова, Г. Міллер, Ч. Осгуд, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, І. Синиця, Н. Тализіна, Д. Узнадзе та ін.).

Мета статті – схарактеризувати динаміку розвитку психофізіологічних процесів сприйняття й уваги в учнів 5-9 класів, визначити психологічні особливості навчально-пізнавальної діяльності учнів, знання яких забезпечить вдалу організацію навчальної роботи школярів на різних етапах уроку.

Виклад основного матеріалу. Проблема співвідношення між уроком як основною формою організації навчального процесу і розвитком учнів знаходиться в тісному зв'язку з діагностикою вікових періодів дітей, дослідженням якої займалися Л. Виготський, П. Гальперін, Н. Тализіна, Л. Айдарова, А. Маркова, О. Леонтьєв, М. Жинкін, І. Синиця та ін. Вважаємо, що підготовка і проведення уроку обумовлюється віковими і психологічними особливостями розвитку учнів певного класу, тому методика сучасного навчального заняття в основній школі повинна базуватися на досягненнях не тільки дидактики й лінгводидактики, а і на здобутках психології. Підтвердженням зв'язку педагогіки, психології і методики служать слова К. Ушинського: «Якщо педагогіка хоче вивчати людину у всіх відношеннях, то вона має пізнати її у всіх відношеннях» [11].

На уроці української мови здійснюється розвиток індивідуальної особистості учня і формування його мовленнєвої, мовної, комунікативної компетентності. Процес навчально-дослідницької діяльності, що відбувається впродовж навчального заняття, включає психологічні чинники, серед яких можна виділити, зокрема, сприймання, пам'ять, мислення, увагу, мотив. Урахування цих засад дасть змогу забезпечити якісну підготовку сучасного уроку, розробити ефективні технології проведення уроку, знайти результативні форми навчальної діяльності учнів, продуктивні дидактичні методи і прийоми. Для розкриття особливостей психічних процесів необхідно схарактеризувати ті зміни, що відбуваються в період підліткового віку.

На основі студіювання психологічних досліджень можемо стверджувати, що підлітковий вік має вікові межі (10-14 років) і є найбільш важливим у процесі соціалізації, навчання й виховання особистості та найбільш складним у її становленні й утвердженні серед членів суспільства. Кожному віковому періоду відповідає певний провідний вид діяльності, що впливає на розвиток психофізіологічних процесів, природних можливостей і здібностей, індивідуальних якостей людини. Наші міркування щодо особливостей підліткового періоду суголосні із думкою В. Панова про те, що «керуючим типом діяльності є соціально-визнавальна діяльність як умова і засіб формування психологічних структур, що забезпечують особистісне самовизначення підлітка (самооцінка, Я-концепція, ідентифікація та ін.) упродовж спілкування і сумісної діяльності. Суттєво, що на цьому віковому етапі психічні новоутворення (постановка цілі, план дій, контроль і корекція своїх дій і т.п.), сформовані в молодшому віці під час засвоєння навчальної діяльності, повинні перетворитися із «об'єкта засвоєння» у «суб'єктивний засіб» опанування різних видів соціально-комунікативної діяльності» [8, с. 27]. Важливою для підлітка є і соціально-комунікативна діяльність, що сприяє його особистісному становленню, стимулює його різноманітні інтереси й здібності, допомагає самовизначенню. Урахування таких особливостей підлітка допоможе вчителю правильно організувати урок, ефективно скерувати навчальну роботу учнів.

Л. Охитіна на основі результатів спостережень за навчальними інтересами учнів робить цілком слушні висновки про те, що молодшим підліткам більш за все подобаються колективні форми виконання завдань, основані на спільних діях, на змаганні або ігровій ситуації, їх зацікавлює різноманіття видів діяльності і швидкий темп роботи. Старшого підлітка приваблюють такі види робіт, як добір цитат або прикладів до заданої проблеми, самостійне узагальнення фактичного матеріалу, вияв причинно-наслідкових зв'язків, оцінка певних дій, вираження свого ставлення до чогось [7, с. 74-77]. Під час підготовки й проведення сучасного уроку в основній школі необхідно враховувати означені особливості: у 5-7 класах використовувати комунікативні ситуації, імітаційні ігри, міні-дискусії, конкурси, а у 8-9 класах складніші види робіт – проблемні ситуації комунікативного характеру, рольові й ділові ігри, диспути, навчальні змагання.

Отже, проектування і технологія сучасного уроку української мови повинна враховувати специфіку вікового розвитку підлітків (прагнення до самоутвердження через більш складні види навчальних методів та орієнтацію на однолітків), забезпечувати можливість вирішення навчальних, виховних і психологічних завдань розвитку особистості та створювати ті умови, що необхідні учневі відповідно до його індивідуальних особливостей.

З урахуванням того, що в центрі нашого дослідження є пізнавальна діяльність учнів основної школи на уроці української мови, особливої значущості набуває аналіз психофізіологічних пізнавальних процесів у підлітків, зокрема таких, як сприйняття й увага.

Сприйняття, як відомо, – це цілісне відображення навколишнього, з якого починається будь-який процес пізнання, зокрема навчальні дії учнів на уроці. Для досягнення продуктивних результатів учіння потрібно забезпечити осмислене сприймання учнями навчального матеріалу впродовж усього заняття. Як стверджує Л. Охитіна, «Щоб усі учні, виділили й осмислили щось потрібне вчителю, необхідно організувати їх сприйняття, пояснити, що, з якою ціллю і як вони мають сприймати, тобто спрямувати осмислення по єдиному і загальному для всіх руслу» [7, с. 24]. Завдяки осмисленому сприйманню учні усвідомлюють сутність та призначення навчального матеріалу, що дає їм можливість цілеспрямовано використовувати мовно-мовленнєві знання і вміння в життєвій комунікативній діяльності. Це спонукає вчителя продумувати структуру уроку й обов'язково включати елемент актуалізації, що передбачає створення певної настанови навчального характеру у вигляді вступного слова, інструкції, пояснень, схем, алгоритмів тощо. М. Пентилюк, враховуючи важливість психофізіологічних процесів у навчанні мови, зазначає, що відчуття і сприймання «забезпечують відображення дійсності, усвідомлення її як безпосередньо, так і опосередковано, тобто за допомогою мови. Відчуття, уявлення є першим ступенем сприймання, за яким іде осмислення і розуміння» [9, с. 44]. Такий підхід зумовлює доречно структурувати елементи уроку, аби активізувати дію учнів і забезпечити розвиток уяви, тобто створити певне підґрунтя для осмисленого сприйняття навчального матеріалу.

На уроці навчально-пізнавальна діяльність учнів 10–14-річного віку потребує регулювання сприйняття. Вважаємо, що необхідно на кожному уроці розвивати й удосконалювати сприйняття мовного і мовленнєвого матеріалу, щоб його зміст став глибокоосмисленим, цілеспрямованим, аналізуючим та диференціюючим і забезпечував його трансформацію в іншу якість – спостереження з умінням порівнювати та співставляти факти, виявляти певні ознаки, поєднувати їх у цілісне поняття.

Ефективність кожного уроку значною мірою залежить від збудження і розподілу уваги учнів, що є першоосновою навчально-пізнавальної діяльності. За висновками О. Скрипченко, Л. Долинської, З. Огороднійчук, увага є «формою організації пізнавальних процесів та умовою їх успішного протікання» [3, с. 232] і відіграє основну роль у процесі проектування й організації уроку. Протягом навчальної діяльності увага учнів-підлітків змінюється із мимовільної на довільну, однак все ще залишається нестійкою, тому завдання вчителя на уроці – скерувати й утримувати увагу учнів, навчити їх концентруватися на головному, переключатися на нові об'єкти дослідження, здійснювати самоконтроль. На важливості й особливості уваги в навчальній діяльності наголошував К. Ушинський: «Розвинути в учня увагу до наукових предметів – означає проторувати йому широкий і легкий шлях до навчання. Увага – тільки вона є ворітьми, через які свідоме знання, єдино тільки плідне, може перейти в розумові здібності учня» [55, с. 266]. Як бачимо, розвиток уваги учнів сприяє саме осмисленому сприйняттю навчального матеріалу, що особливо важливо в аспекті формування їхньої

компетентності, що складається не тільки із знань, умінь і навичок, а й досвіду їх застосування.

На уроці увага учнів виникає не випадково, а встановлюється вчителем керовано, цілеспрямовано і починається з акту її установки, що є «першою умовою, внаслідок чого створюється можливість для педагогічного впливу на дитину» [1, с. 153]. З точки зору психології, установка уваги характеризується її об'ємом і тривалістю, які тривають кілька хвилин, але можуть бути активізовані за умови постійної підтримки інтересу і зацікавленості навчальним матеріалом чи діяльністю, використанням наочності, що впливає на органи чуттів (зорової, слухової, вербальної тощо). Для належної організації уваги учнів учитель на етапі планування уроку визначає його зміст, порядок вивчення навчального матеріалу, добирає дидактичні засоби і наочність, продумує основні частини заняття. Усі структурні елементи уроку повинні бути взаємопов'язані між собою й узгоджуватися з його метою. Зокрема, упродовж організаційної частини уроку потрібно зосередити увагу учнів на меті уроку, під час опитування важливо організувати роботу так, щоб кожен учень слідував за висловленнями і діями однокласника, що відповідає; у процесі актуалізації знань варто, на думку Є. Мілерян, «активізувати той пройдений і закріплений в умовних зв'язках матеріал, на базі якого формуються нові зв'язки» [6, с. 27]. У ході пояснення нового матеріалу необхідно добиватися усвідомлення змісту навчального матеріалу всіма учнями в класі.

Протягом уроку вкрай необхідно забезпечувати концентрацію уваги учнів, від якої залежить сприйняття навчального матеріалу, осмислення, швидке його засвоєння, поєднання із практичною мовленнєвою і комунікативною діяльністю. На зростання концентрації та стійкості уваги на уроках впливають різні чинники: структурування компонентів навчального заняття, новизна, змістова наповнюваність і цікавість навчального матеріалу, методи та засоби навчання, зв'язок теорії з практикою та ін. С. Рубінштейн підкреслює, що зважаючи на особливості обсягу уваги учнів, учитель не має переобтяжувати їхню свідомість другорядною інформацією, а повинен показати учням внутрішні зв'язки між викладеними думками, а це, в свою чергу, буде сприяти розширенню в них обсягу уваги [10]. Тому вчитель має розподілити увагу на різних видах пізнавальної діяльності й утримувати її впродовж всього уроку через зацікавлення навчальним матеріалом, за допомогою прикладів із життєвого досвіду, а також підтверджуючи його значущість і важливість, проводячи паралелі з іншими поняттями, використовуючи різні види робіт.

Отже, потрібно організувати урок і структурувати зміст навчального матеріалу так, щоб на моменти підвищення уваги відводилися найбільш важливі, складні етапи навчального заняття (вивчення й осмислення нового матеріалу), а моменти зменшення уваги співпадали з більш легкими завданнями (наприклад, на повторення, закріплення тощо).

Висновки. Отже, особистість підлітка розглядається нами як активний суб'єкт педагогічної взаємодії на уроці української мови. Важливою ознакою

підліткового віку є розвиток довільності всіх психічних процесів, а також те, що в цей віковий період учень може самостійно зосереджувати увагу, концентрувати сприймання, а також розвивати пам'ять, активізовувати й абстрагувати мислення, регулювати мотиви навчальної діяльності, а вчитель має скерувати та мотивувати його навчально-пізнавальну діяльність і спрямовувати в правильному руслі.

На основі аналізу психологічної літератури нами визначено основні взаємопов'язані етапи навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови:

– *підготовчий* – актуалізація знань, зацікавлення, визначення мети і конкретних завдань;

– *мотиваційний* – пробудження інтересу до навчальної теми, створення мотивації, організація сприйняття й уваги, мобілізація пам'яті;

– *навчальний* – осмислення нової інформації, усвідомлення необхідності її засвоєння, організація аналітико-синтетичної роботи мислення й уяви, формування знань у вигляді понять, закономірностей, зв'язків і вмій у вигляді оволодіння різними продуктивними способами вирішення різнотипних задач;

– *пізнавальний* – роздуми або рефлексія, формування власної думки стосовно навчального матеріалу, закріплення й автоматизація навичок у вигляді оволодіння самостійним аналізом проблемної ситуації і готовності самостійно вирішувати проблему, розвиток індивідуальної компетентності (мовної, мовленнєвої, комунікативної);

– *закріплюючий* – контроль і оцінка інформації, визначення власних результатів, самооцінка і корекція.

Дотримання такої послідовності дій дасть змогу вчителю продуктивно спроектувати урок, вдало організувати навчальну діяльність учнів з метою забезпечення ефективного розвитку його мовної особистості. Вважаємо, що на уроках української мови вчитель має забезпечити таку позитивну динаміку розвитку навчально-пізнавальної діяльності учнів, щоб у кінцевому результаті вона стала мотивованою, цілеспрямованою і самостійною, креативною. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в розробці технології сучасного уроку української мови в основній школі, на якому реалізується навчально-пізнавальна діяльність учнів.

Список використаної літератури

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.

2. Габай Т. Педагогическая психология : [учебное пособие] / Т. В. Габай. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1995. – 160 с.

3. Загальна психологія : [навчальний посібник] / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук. – К. : Просвіта, 2005. – 464 с.

4. Зимняя И. А. Педагогическая психология : [учебное пособие] / Ирина Алексеевна Зимняя. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 480 с.

5. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2000. – 992 с.
6. Мілерян Є. Увага учнів на уроці / Є. О. Мілерян // Психологічні умови поліпшення якості уроку : збірник статей [за ред. Г.С.Костюка, І.О.Синиці]. – К. : Рад школа, 1959. – С.17-40.
7. Охитина Л. Т. Психологические основы урока. В помощь учителю / Людмила Тимофеевна Охитина. – М. : «Просвещение», 1977. – 96 с.
8. Панов Ю. Образовательные технологии в психодидактической парадигме развивающего образования // Журнал научно-педагогической информации. – 2010. – № 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.paedagogia.ru/2010/47-10/219-panov>.
9. Практикум з методики навчання української мови / кол. авт.; за редакцією М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 302 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 720 с.
11. Ушинський К. Д. Твори : В 6 т. / К. Д. Ушинський. – Т.2. – К. : Радянська школа, 1955. – 560 с.

Ирина Кучеренко. Восприятие и внимание – первооснова организации учебно-познавательной деятельности учащихся на уроке.

В статье охарактеризована динамика развития психофизиологических процессов восприятия и внимания у подростков, определены психологические особенности учебно-познавательной деятельности учащихся основной школы. Автор публикации убеждена, что знание психологических особенностей подростков поможет правильно спланировать урок и эффективно организовать учебную работу школьников на различных этапах урока.

Ключевые слова: *подросток, психофизиологические процессы, восприятие, внимание, урок украинского языка.*

Irina Kucherenko. Perception and attention - the first principle of training and learning activities of students in the classroom.

The development dynamics of psychological and physiological process of perception and attention of teenagers is characterizing, psychological peculiarities of educational and cognitive activity of secondary school is determining in the article, that will ensure good prediction of lesson's structure and effective organization of pupils' education work at different lesson's stage.

Key words: *teenager, psychological and physiological process, perception, attention, ukrainian language lesson.*

УДК 37.015.3:37.041-053.6

Н. В. Цумарева

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ШЛЯХОМ САМОРОЗВИТКУ ТА САМОРЕГУЛЯЦІЇ

У статті розкриваються питання взаємозв'язку понять «самореалізація», «саморозвиток» та «саморегуляція особистості».